

SPOMEN-MUZEJI KNJIŽEVNIKA I KNJIŽEVNI ARHIVI

JOSIP KOLANOVIĆ
Zagreb

Naziv ovoga znanstvenoga skupa *Muzej(i) i književnost(i)* možemo dvojako iščitavati: kao *Muzej i književnost* ili *Muzeji književnosti*. Tako postavljena problematika odnosi se na dva različita odnosa i zadaće muzeja prema književnosti i književnicima. Ponajprije se problematizira uloga i značenje muzeja prema književnosti općenito – dakako, preko njezinih stvaratelja – književnika. Ili je riječ o muzejima kao čuvarima književne baštine. Navedena je problematika izazov i drugim strukama - arhivistima, knjižničarima, a u nekom smislu i istraživačima povijesti književnosti. Postavlja se pitanje kakav je odnos arhiva, knjižnica i muzeja prema pisanoj rukopisnoj baštini književnika. Gdje je crta razgraničenja između muzejske, arhivske i bibliotekarske djelatnosti kada je riječ o uradcima književnika sačuvanih kao dio njihove pisane baštine. Je li to čuvanje, prezentacija ili obrada? Referati koji su prijavljeni i sudionici koji dolaze iz sve tri struke – arhivisti, knjižničari i muzealci – pokazuju da je i s povijesnoga i sa stručnoga gledišta potrebno i opravdano problematiku baštine književnika promatrati interdisciplinarno. Ipak, odmah na početku možemo reći da je uloga muzeja specifična i jedinstvena kada je riječ o spomen-muzejima pojedinih

književnika. U određenome smislu muzeji imaju i povlašteno mjesto u prezentaciji književnika kao dijela kulturne baštine putem spomen-muzeja i izložbi (pa i onih virtualnih) koje kontekstualiziraju i predstavljaju rukopisnu baštinu pojedinih književnika u svim aspektima njegova života i doprinosa kulturi nekoga naroda. Toj problematici posvećen je velik dio izlaganja na ovome skupu.¹

Zanimljivo je konstatirati da danas postoje dva međunarodna odbora kojima je cilj briga za baštinu književnika: Međunarodni odbor za književne muzeje (*International Committee for Literary Museums*) i Sekcija/Odbor Međunarodnoga arhivskoga vijeća za književne arhive i arhive umjetnosti (*Section on Literature and Art Archives – [SLA]*). Oba međunarodna tijela imaju slične zadatke. Međunarodni odbor za književne muzeje kao cilj si je postavio “istraživanje, objavljivanje, izložbe i odgoj za povijesno/biografske književne muzeje i muzeje skladatelja”, dok je cilj Sekcije za književne arhive Međunarodnoga arhivskog vijeća “poticati proučavanje i istraživanje o upravljanju književnim arhivima i promicati razmjenu mišljenja

¹ Želimo istaknuti da terminologija za ustanove koje čuvaju književnu baštinu nije ni ujednačena ni dosljedna. U tom smislu govori se o muzejima književnosti, o spomen-muzejima književnika, o književnim arhivima, o arhivu pojedinoga književnika ili znanstvenika (Einsteinov arhiv, Wittgensteinov arhiv). Različita terminologija posljedica je različitih tradicija razvoja muzejske, bibliotekarske i arhivske struke, ali i različitoga pristupa književnoj ostavštini u pojedinim zemljama, bilo kao predmetu prezentacije, izvoru istraživanja ili kulturnom dobru u najširem smislu koje treba zaštititi, obraditi i prezentirati odnosno dati na uporabu.

i iskustva na tome području”. Dakako, bibliotekari se pridružuju ostvarenju tih postavljenih ciljeva jer veći broj njih (a odnedavno i cijeli odjeli), posebno nacionalnih knjižnica, imaju gotovo iste zadatke. Usporedno s te tri struke (muzejskom, arhivskom i bibliotekarskom), “rukopisnu baštinu” književnika prikupljaju i pojedini znanstveni i istraživački zavodi/instituti za književnost kojima je zadaća proučavanje rukopisne baštine književnika i njezino kritičko objavljivanje.

U tom smislu možemo razlikovati tri razine: spomen-muzeje, usredotočene ponajprije na spomen na jednu osobu koja ima značajno mjesto u kulturi naroda ili pojedine regije, pri čemu je naglasak na muzejskim predmetima koji “oživljuju” i “prezentiraju” određenu osobu, a manjim se dijelom odnose na rukopisnu baštinu. Druga je razina prikupljanje, obrada, opis i korištenje rukopisne ostavštine (književni arhivi u najširem smislu riječi, bilo kao arhivske samostalne ustanove, odsjeci nacionalnih biblioteka ili kao osobni arhivski fondovi u arhivima), a treća su razina istraživačke institucije koje ponajprije istražuju rukopisnu baštinu književnika (zavodi za književnost, povijest umjetnosti, povijest filozofije i dr.).

Pristup književnoj baštini (ne samo rukopisnoj) i određivanje područja djelatnosti svake od navedenih struka izazov su i za teorijska razmišljanja i za praktične implikacije o politici akvizicija, prikupljanju, čuvanju, obradi, prezentiranju i istraživanju djela/zapisa književnika kao dijela kulturne baštine. Premda je zbog teme ovoga savjetovanja naglasak stavljen na književnost, potrebno je istaknuti da se taj pojam i s povije-

snoga i s teorijskoga gledišta, kao i sa stajališta suvremene prakse, razumijeva mnogo šire i obuhvaća sve one koji stvaraju na području kulture i ljudske misli (književnici, skladatelji, likovni umjetnici, arhitekti, filozofi, dramski umjetnici i dr.).

U izlaganju ćemo problemu pristupiti ponajprije s arhivističkoga gledišta te pozornost usmjeriti na povijesni aspekt razvoja književnih arhiva, zatim na raspravu bibliotekara i arhivista (jesu li rukopisne ostavštine književnika bibliotečno ili arhivsko gradivo) te na suvremeni razvoj književnih arhiva i njihovu institucionalizaciju kao samostalnih ustanova i/ili odjela u knjižnicama i arhivima.

POVIJESNI PRISTUP PROBLEMATICI ZAŠTITE RUKOPISNE BAŠTINE KNJIŽEVNIKA

S povijesnoga gledišta problem čuvanje pisane baštine književnika najčešće se povezuje s knjižnicama.² Promotrimo primjer iz prošlosti u Hrvata. Upravo je ilustrativan primjer knjižnice Mihovila, zadarskoga suknara pokojnoga Petra, iz godine 1385.³ U njegovoj bogatoj knjižnici nalaze se brojna djela, među ostalim *Božanska komedija* Dantea Alighierija te originalni roman u stihovima koji je u 12.

² Heinrich Otto Meisner, *Archive, Bibliotheken, Literaturarchive*, Archivalische Zeitschrift, Band 50/51 (1955.), str. 167-183. Kao primjer za Hrvatsku može poslužiti poglavlje *Struktura knjižnog fonda* u knjizi Aleksandra Stipčevića *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knjiga I., Srednji vijek. Zagreb, Školska knjiga 2004., 325-350.

³ Jakov Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385*. Zadar: SICU, 2000.

stoljeću napisao Benoît de Saint-Maure.⁴ Kasnije su te “privatne” knjižnice i rukopisi dolazili u javne gradske, kasnije nacionalne, sveučilišne i znanstvene knjižnice. To razjašnjava postojanje brojnih rukopisa književnika i drugih kulturnih stvaratelja, posebno u knjižnicama na području Dalmacije (Dubrovnik, Zadar) te u NSK. U Knjižnici Male braće (franjevaca) u Dubrovniku, primjerice, čuvaju se rukopisi starih hrvatskih pisaca: djela Šiška Menčetića, Đore Držića, Mavra Vetranovića, Nikole Dimitrovića, Nikole Stjepka Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Frana Lukarevića Burine, Dživa Frana Gundulića, Marina Držića, Maroja i Oracija Mažibradića, Julija Palmotića, Antuna Gleđevića, Antuna Sasina, Davka Gučetića Bendeviševića, Ignajta Đurđevića, Andrije Kačića Miošića.⁵ Istu tradiciju ima i Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, koja u svom fondu također ima izuzetno vrijedne rukopise pretežito dubrovačkih književnika.⁶

Od 19. st. u knjižnicama se osnivaju posebni odjeli, tzv. odjeli ili zbirke rukopisa (*Handschriftenabteilungen*). Pojam rukopisa (*Handschrift*) u knjižnicama je obuhvaćao rukom pisane spise najrazličitijeg sadržaja kao što su biblijski tekstovi i komentari, liturgijske knjige, brevijari, kalendari, skolastički,

pravni, povijesni tekstovi, znanstveni tekstovi (iz matematike, fizike, medicine). Srednjovjekovni se rukopisi, ako su uvezani, obično nazivaju *codices manuscripti* – kodeksi. Postupno se u knjižnicama pravi razlika između *rukopisa*, *ostavštine* i *zbirke autografa*. U prvu skupinu (*rukopisi*, *Handschriften*) ubrajaju se *codices manuscripti*, rukopisne knjige. Pod *ostavštinama* (*Nachlässe*) razumijevaju se pisane ostavštine pojedinih osoba, njihovi službeni spisi, dnevници, njihova književna, filozofska ili znanstvena djela, kao i njihova korespondencija. U *autografe* se svrstavaju vlastoručni rukopisni zapisi, pa i svako pojedino pismo. U hrvatskoj knjižničarskoj praksi pojam *rukopis* prevladao je za sve ono što se u europskom knjižničarskom okruženju dijelilo na tri skupine: rukopisi-kodeksi, ostavštine i autografi.⁷ Budući da se nijedna od tih skupina nije oslanjala na cjeline gradiva nastale djelovanjem neke osobe (a to znači na načelo provenijencije), po uzoru na knjižnice, i u arhivima se stvaraju zbirke rukopisa kao pojedinačnih jedinica koje nisu međusobno povezane jednakim podrijetlom (provenijencijom).⁸

OD POJEDINAČNE RUKOPISNE JEDINICE DO KNJIŽEVNIH ARHIVA

Termin *književni arhiv* pojavljuje se krajem 19 st., najprije u kontekstu Dil-

⁴ Primjerice, knjige Bruneta Latinića, *Thesaurus* pisan *in lingua francigana*, ep na francuskom jeziku *Liber destructionis Troie*, roman u stihovima koji je u 12. st. napisao Benoît de Sainte-Maure.

⁵ Usp. Mijo Brlek, *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Knj. I., Zagreb: JAZU, 1952.

⁶ Usp. Stjepan Kastropil, *Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku*. Knj. I., Rukopisi na hrvatskom ili srpskom jeziku. Zagreb: JAZU, 1954.

⁷ Tako je i za NSK u šest svezaka objavljen *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice*, koji je izradio Šime Jurić.

⁸ U Hrvatskome državnom arhivu postoji Zbirka rukopisa koja obuhvaća najrazličitije pisane uratke: od pojedinačnih pisama do uvezanih kodeksa.

theyevih rasprava o izvorima za “izgradnju povijesnoga svijeta u duhovnim znanostima”⁹, zatim u raspravi o razgraničenju knjižnoga od arhivskoga gradiva u sklopu pitanja o nadležnosti knjižnica ili arhiva nad književnim arhivima. Konačno, pojam književnih arhiva širi se na sve stvaratelje u oblasti duhovne/humanističke literature i djelatnosti.

Premda u povijesnom razvoju termin *književni arhiv* prvi put susrećemo u Njemačkoj krajem 19. st., prva sustavna briga o jednom književnom arhivu vezana je uz njemačkoga književnika Goethea. Već za Goetheova života skupljeni su njegovi rukopisi, što je – kako je napisao njemački filozof Wilhelm Dilthey – jedinstveni slučaj u povijesti književnosti. Zapravo, sam je Goethe, kako su pokazala istraživanja W. Flacha, osnovao vlastiti arhiv (Goethes Archiv).¹⁰ Kada je, naime, 1822. godine planirao novo izdanje svojih djela, zatražio je od svog tajnika Friedricha Theodora Kräutera da prikupi sve njegove rukopise i zapise, sredi ih i izradi *Repertorij Goetheove ostavštine* (*Repertorium über die Goethesche Repositur*). Sam je Goethe kasnije odredio na što pod time misli: sve ono što je “bilo kada tiskano ili je ostalo netiskano od njegovih djela, zapisa, radova i pripremljenih radova... svi dnevnicima nastali kod kuće ili u tuđini, svi fragmenti i sva

značajnija pisma koja su već godinama bila njemu upućena i ona najznačajnija, koja je on sam uputio”. Friedrich Theodor Kräuter nakon godine rada dao je prikaz toga arhiva u članku naslovljenom *Arhiv pjesnika i pisca*. U njemu je istaknuo da taj arhiv ponajprije služi za izdavanje Goetheovih djela, no već za Goetheova života, a još više nakon njegove smrti, treba poslužiti za sve njegove rukopise, poslana i primljena pisma, dnevnik i sve zapise kao izvor za buduća istraživanja njegova života i djela. W. Flach, direktor Goethe-Schillerova arhiva, zaključuje da je Goethe oblikovao “pojam književnoga arhiva, a s pojmom je ujedno dao i model za čuvanje i obradu jednoga takvoga arhiva”.¹¹

TEORIJSKO UTEMELJENJE KNJIŽEVNIH ARHIVA

Teorijsku razradu pojma književnog arhiva prvi je dao Wilhelm Dilthey (1833.-1913.) njemački filozof, kulturni povjesničar i biograf. On je 1889. godine u povodu osnivanja *Društva za njemačku književnost* održao predavanje o književnim arhivima¹² te je istaknuo kako se za povijest književnosti i filozofije nužno koristiti pisanom predajom. Istaknuo je kako dotadašnja praksa u tom smislu nije dovoljna, jer “samo arhivi omogućuju čuvanje rukopisa, njihovo primjereno skupljanje i njihovo ispravno vrednovanje”. I nastavlja: “Mi moramo

⁹ To je naslov djela Wilhela Diltheya, koji prvi pokreće pitanje stvaranja književnih arhiva.

¹⁰ Willy Flach, *Literaturarchive*, Archivmitteilungen, V. (1955.) 4, str. 8. O tome pobliže v. W. Flach, *Betrachtungen Goethes über Wissenschaften und Künste in den weimarischen Landen*, Archivalische Zeitschrift, Bf. 50/51, 1955., str. 463-484. Isti, Goethes literarisches Archiv, Archivar und Historiker, *Festschrift für H. O. Meisner zum 65. Geburtstag*.

¹¹ Willy Flach, *Literaturarchive*, Archivmitteilungen, V. (1955.) 4, str. 8.

¹² Wilhelm Dilthey, *Von Literaturarchiven*, Deutsche Rundschau 58, 1889., str. 360-375. Usporediti i njegov članak *Archive der Literatur in ihrer Bedeutung für dass Studium der Geschichte der Philosophie*.

stoga učiniti daljnji korak u organizaciji naših ustanova za povijesno istraživanje. Osim državnih arhiva, na čijoj se građi danas temelji sva politička povijest, nužno je uspostaviti i arhive za književnost (literaturu). Ono što se nalazi u obiteljskim arhivima, ono što su spasile knjižnice i što skupljači posjeduju – od svega toga moramo, što je moguće više, skupiti u velike arhive književnosti, čiji je značaj sličan onome državnih arhiva. Na tome književnom području treba učiniti ono isto što se radi i na političkome: skupiti, srediti i obraditi ono što tome pripada.” I zaključuje da takve ustanove treba odvojiti od knjižnica.¹³

Izraz *Literatur* Dilthey rabi u širem značenju, kao “sve trajnoznačajne izraze života nekoga naroda, koji se očituju u jeziku, kao što su pjesništvo i filozofija, povijest i znanost”. Pritom nije mislio na jedan arhiv nego na osnivanje više književnih arhiva koji bi se specijalizirali za različita područja i bili raspoređeni u različitim gradovima.¹⁴

Pod utjecajem Diltheya godine 1891. u Berlinu osniva se Društvo za književni arhiv, koje je sebi postavilo cilj prikupljanja i čuvanja rukopisa i pisama njemačkih pisaca, bilo kupnjom ili preuzimanjem na čuvanje, čime bi ih učinilo dostupnima javnosti.¹⁵

¹³ Isto, str. 4.

¹⁴ U Weimaru za klasična djela, u Heildebergu za humanističko razdoblje, u Stuttgartu za švapsku pjesničku školu, u Tübingenu za teologiju, u Münchenu za rukopise umjetnika iz 17. st., u Hannoveru, Hambrugu, Leipzigu ili Dresdenu za prosvjetiteljstvo, kasnu romantiku, povijesne škole te u Berlinu za nakonkantovska razmišljanja.

¹⁵ Društvo je izdavalo i posebna priopćenja. Opširnije o tome vidjeti H. O. Meisner, nav. mj., 180, bilj. 49.

Kako je već 1885. godine u Weimaru osnovan Goetheov arhiv, Dilthey je 1889. predložio da mu se pridruži Herderova ostavština koja se čuva u Državnoj knjižnici u Berlinu i Schillerov arhiv. Tako se 1889. osniva Goethe-und Schiller-Archiv, koji je prikupljao ostavštine i drugih književnika. Uz taj arhiv osnivaju se i arhivi kao što su Schiller Nationalarchiv u Marbachu, Reger-Archiv u Meiningenu, Leibniz-Archiv u Hannoveru, Hölderlin-Archiv u Bebenhausenu i dr. Ideja o osnivanju književnih arhiva nije naišla na razumijevanje javnih vlasti. Tako nije prihvaćen ni prijedlog da se Goetheovu arhivu pridruži Herderova ostavština. Dilthey je zastupao stajalište o osnivanju samostalnih književnih arhiva: “Biblioteke bi morale, svjesne svojih sve većih zadataka, bez zavisti svojim novim sestričkim ustanovama (tj. literarnim arhivima) prepustiti zadaću, za čije je odvajanje od njih već došao trenutak.”¹⁶

Prijedlozi W. Diltheya o osnivanju državnih književnih arhiva samo su djelomično prihvaćeni. I dalje su državne knjižnice preuzimale ostavština pjesnika, pisaca, glazbenika i umjetnika. Te su ostavštine katalogizirane i stručno obrađivane prema pravilima knjižničarske struke. U praksi su te ostavštine smatrane “pisanim gradivom” s literarnom svrhom, koje se može skupljati isključivo u knjižnicama.

RASPRAVA O NARAVI KNJIŽEVNIH ARHIVA

Takvo su stajalište početkom 20. st. podržali i njemački arhivisti. Ivo Strie-

¹⁶ Isto.

dinger u svojem članku *Što je arhivsko, a što knjižno gradivo?*¹⁷ iznosi stajalište da se odgovor na pitanje gdje čuvati i obrađivati pisano gradivo mora dati sukladno svrsi za koju se ono čuva. On misli da se arhivskim gradivom mogu smatrati ostavštine državnika, političara, diplomata, službenika i visokih vojnih časnika. Pri tome polazi od činjenice da je konačni cilj takvoga gradiva pravo i uprava, pa ono pripada u arhive. Ako konačna svrha gradiva nije istraživanje nekog događaja, nekoga pravnog čina, nečega što se podudara sa sadržajem registratura, s obavljanjem nekoga posla, onda ga treba čuvati u knjižnicama. U ostavštinama pjesnika, filozofa i umjetnika samo manjim dijelom ima takvih spisa koji se mogu u strogom smislu smatrati arhivskim gradivom (osobne isprave, pravni sporovi, dopisivanje s izdavačima i sl.). Takvome se stajalištu pridružio i arhivist Adolf Brenneke, koji u svojoj knjizi *Archivkunde* (za tisak priredio Wolfgang Leesch) također iznosi mišljenje da rukopisna književna baština pjesnika, glazbenika, umjetnika i filozofa, zajedno s osobnim ispravama i poslovnim dijelovima, pripada knjižnom gradivu, za razliku od ostavština državnika, političara, državnih činovnika i visokih vojnih časnika, koje se svrstava u arhivsko gradivo.¹⁸

Takvom su se stajalištu suprostavili, među ostalima i W. Flach, koji je 1954. postao ravnateljem Arhiva Goethe-Schiller i njemački arhivski stručnjak H.

O. Meisner. Oni polaze od činjenice da arhivski fond jest cjelina zapisa nastala djelovanjem pravne ili fizičke osobe u obavljanju njegove djelatnosti. Gradivo koje nastaje djelatnošću nekoga pjesnika ili glazbenika kao osobe čini zasebnu cjelinu koju nazivamo osobnim arhivskim fondom ili jednostavno arhivom. S toga stajališta zapisi nastali djelovanjem neke fizičke osobe mogu se usporediti sa zapisima bilo koje pravne osobe. Njihove su ostavštine arhivsko, a ne knjižno gradivo. Takvo gledanje koje je prevladalo u stručnoj javnosti ne priječi da se takvi arhivski fondovi čuvaju i u knjižnicama, u zasebnim cjelinama, s tim da se prema tom gradivu postupa kao prema cjelini i da se u njegovoj obradi poštuju načela arhivske struke. Već je Dilthey upozorio na nužnost da književne arhive obrađuju arhivski stručnjaci (*Literaturarchivare*).¹⁹

Do 1940-ih godina gotovo u svim europskim zemljama osobni se arhivski fondovi ili rukopisna baština (ostavštine) književnika najvećim dijelom čuvaju i obrađuju u knjižnicama. U literaturi nakon Diltheya, gotovo sve do sredine 20. st., više se ne vodi nikakva rasprava o “književnim arhivima”, a u nacionalnim knjižnicama i dalje postoje samo odjeli za rukopise. Rukopisne ostavštine književnika obrađuju se prema bibliotekarskoj ili, u muzejima, prema muzejskoj struci (oni se “katalogiziraju” odnosno “inventariziraju”). Njemačke smjernice za katalogiziranje rukopisa, koje je 1973. izradio Pododbor za katalogiziranje rukopisa Njemačke istraživalačke zajednice (*Deutsche For-*

¹⁷ *Was ist Archiv-, was Bibliotheksgut?*, Archivvalische Zeitschrift, 3, Folge Bd. 3, 1926., str. 151-163.

¹⁸ Adolf Brenneke. Hg. von Wolfgang Leesch, *Archivkunde*, 1953., str. 34. i dr.

¹⁹ Usp. H. O. Meisner, nav. dj., 179.

schungsgemeinschaft), sadržavaju upute za obradu srednjovjekovnih i novovjekovnih rukopisa, ali i smjernice za obradu i opis ostavština (*Nachlässe*) i autografa. Prema tim smjernicama, ostavštine treba “oblikovati kao zatvorene fondove prema načelu provenijencije”. Time se praktički za obradu rukopisnih ostavština pretpostavlja poštovanje temeljnoga arhivističkog načela provenijencije premda se ne rabi termin *osobni arhivski fond* niti se za rukopisne ostavštine književnika, glazbenika, filozofa i umjetnika rabi izraz *književni arhivi*.²⁰

SPOMEN-MUZEJI I MUZEJI KNJIŽEVNOSTI

Potkraj 19. i početkom 20. st. muzeji u svojim zbirkama imaju i rukopise odnosno rukopisne ostavštine ili fragmente takvih ostavština nastale djelatnošću književnika i umjetnika. Ipak, ponajvećma je riječ samo o pojedinim pjesnicima ili piscima koji su osobito značajni za neko uže ili šire područje. Postoje i spomen-muzeji kao samostalne ustanove, kao odjeli nekoga muzeja ili samo spomen-sobe pojedinih književnika, ali i stvaratelj s drugih

područja kulture, umjetnosti ili znanosti (primjerice, Spomen-muzej Nikole Tesle, da spomenemo nama blizak primjer).²¹ Spomen-muzeji ili spomen-sobe prezentiraju širi kulturni baštinski kontekst u kojemu je neki književnik djelovao (bilo da je riječ o kući u kojoj je stanovao ili živio) te sadržavaju najrazličitije muzejske “predmete” (slike, radni stol, knjižnicu, katkad cijele rukopise ili samo njihove dijelove i sl.), što oživljava djela književnika i posreduje u obrazovnom i doživljajnom pristupu književnika i njegova djela. Na taj su načini spomen-muzeji budili zanimanje za pojedine (najvećim dijelom poznate i afirmirane) književnike, a prikaz je usredotočen na gledanje i doživljaj posjetilaca kojemu se promatranjem prenosi sadržaj jednoga lika i njegova djela. Navedimo samo neke takve spomen-muzeje: spomen-kuća Franca Prešerna u Sloveniji (Prešernova hiša u Kranju i Prešernova hiša u Vrbi), kuća Victora Hugo (Maison de Victor Hugo) u Parizu, Tolstojev muzej u Jasnjoj Poljani u Rusiji, Književni muzej Aleksandra Puškina u Vilniusu, Centar Heinricha i Thomasa Manna u Lübecku, Muzej Charlesa Dickensa u Londonu,

²⁰ Gradivo koje nastaje djelovanjem književnika i čini *osobni arhivski fond književnika* ili pripada *književnom arhivu* možemo svrstati u sljedeće skupine: 1. osobni spisi (matični list, diplome, osobne isprave i sl.) te drugi zapisi privatnoga značenja (privatni poslovi, potvrde o porezu, sudski postupci, korespondencija s izdavačima, ugovori o imovini i sl.); 2. osnovna djelatnost (nacrti, koncepti, čistopisi književnih djela u rukopisu i s tim povezana radna korespondencija); 3. osobni zapisi (kao što su dnevници, privatna korespondencija, pisma članova obitelji, pisma prijatelja, *lettres intimes*); 4. fotografije, audiozapisi i videozapisi.

²¹ Ernst Beutler, poznati njemački konzervator, govori kako rukopisi pjesnika u bibliotekama nemaju muzejsku vrijednost jer biblioteke imaju sasvim drugu zadaću. Stoga predlaže jasno preciziranje odnosa literarnih instituta prema galerijama i bibliotekama, zastupa Diltheyevo stajalište o literarnim arhivima, ali naglašava i ulogu novih muzeja u prezentiranju i brizi za literarnu baštinu. Usporediti njegov članak *Die literarhistorischen Museen und Archive, ihre Voraussetzung, Geschichte und Bedeutung*, Forschungsinstitute, ihre Geschichte, Organisation und Ziele, ur. V. Brauer, A. Mendelsohn-Bartholdy i A. Meyer, Hambrug 1930., str. 227-259.

Književni muzej F. M. Dostojevskoga u Sankt Peterburgu, Spomen-muzej Ivana Andrića u Beogradu.

Izložbe su samo djelomično ostale povlastica muzejskih ustanova jer postupno i knjižnice i arhivi u svom otvaranju javnosti i u predstavljanju svojega fundusa priređuju izložbe, a one postaju jedna od njihovih osnovnih djelatnosti.

Uz spomen-muzeje pojavljuju se i muzeji književnosti i umjetnosti, koji se gotovo ni po čemu ne razlikuju od *književnih arhiva* ili *rukopisnih odjela* u knjižnicama. Takav je, primjerice, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH u Sarajevu, osnovan 1961. godine²², Književni muzej Estonije u Tartumu ili Rumunjski književni muzej u Bukureštu.

PREMA STVARANJU KNJIŽEVNIH ARHIVA

Do institucionalizacije književnih arhiva dolazi 1940-ih godina. Oni se osnivaju ili kao samostalne ustanove, kao odjeli pri nacionalnim knjižnicama i/ili pri državnim arhivima.

Ruski model: specijalizirani arhivi

U razvoju književnih arhiva odnosno arhiva književnosti i umjetnosti posebnu je ulogu imala Rusija (odnosno SSSR). Ruski državni arhiv književnosti i umjetnosti (*Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv literatury i iskusstva - RGALI*) u Moskvi osnovan je 1941. godine kao središnji državni arhiv za dokumentaciju s područja kulture pod nazivom Central'nyi gosudarstvennyi arkhiv. Godine 1954. godine mijenja naziv u Središnji

državni arhiv literature i umjetnosti. Prvi njegov fond bila je zbika rukopisnih fondova Državnoga književnog muzeja (*Goslitmuzei*) i fondovi drugih muzeja, arhiva, knjižnica i istraživačkih instituta.²³

Po uzoru na arhiv u Moskvi, u Ukrajini je 1966. godine osnovan Središnji državni arhiv-muzej književnosti i umjetnosti S. S. R. Ukrajine sa zadatkom da prikuplja, obrađuje, daje na upotrebu i prezentira dokumente različitih javnih ustanova, kazališta, izdavačkih kuća, redakcija časopisa i revija, kao i osobnih arhivskih fondova književnika i umjetnika. U samom nazivu te ustanove stoji da je to *arhiv-muzej* jer ujedinjuje ulogu arhiva i muzeja. Zadaća je tog arhiva-muzeja vrlo

²³ Danas je Ruski državni arhiv za književnost i umjetnost najveće "spremište" povijesti ruske i sovjetske literature, društvene misli, glazbe, kazališta, kina i likovne umjetnosti. Kronološki pokriva razdoblje od tri stoljeća – od 18. st. do danas, ali je najveći dio gradiva iz razdoblja SSSR-a. U tom se arhivu osim osobnih fondova čuva i gradivo javnih ustanova, strukovnih organizacija i udruga te drugih nevladinih kulturnih organizacija, prosvjetnih i odgojnih institucija na području umjetnosti, filmskih studija, kazališta, orkestara, muzeja, izdavačkih kuća, uredništava novina i časopisa. Polovica gradiva ipak otpada na književnost, a ostalo na kazalište, balet, glazbu, kino, kiparstvo, arhitekturu i likovne umjetnosti. Za arhiv je izrađen vodič *Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv literatury i iskusstva: Putevoditel' po arkhivu* (Russian State Archive of Literature and Art: The Complete Archive Guide/Russisches Staatsarchiv für Literatur und Kunst: Voll-Ständiger Archivführer); ur. K. B. Vashik i N. B. Volkvoa. München: K. G. Saur, 1996. CD-ROM izdao: Lotman Institute of Russian and Soviet Culture (Bochum, Germany). Detaljnije vidjeti: URL:http://www.rusarchives.ru/guide/lich_sostav/rgali.shtm

²² URL:<http://www.sarajevo.ba/ba/stream>

široka, od vođenja politike akvizicija, preuzimanja i obrade gradiva, davanja gradiva na upotrebu, prezentacija i organiziranje izložbi najrazličitijeg sadržaja radi popularizacije izvora važnih za povijest književnosti i umjetnosti.²⁴

Ruska i ukrajinska praksa stvaranja “središnjih” specijaliziranih arhiva dovela je do centralizacije i preuzimanja gradiva iz drugih biblioteka, muzeja i institucija. Takav se pristup opravdava boljom zaštitom i obradom građe koju ne mogu osigurati sve ustanove. Središnji arhiv-muzej imao je i zadaću koordinacije između arhiva, biblioteka i muzeja.²⁵

Stoga nije slučajnost da je upravo u Kijevu 1975. godine održana Međunarodna konferencija Okrugloga stola arhiva (CITRA) o temi *Arhivi književnosti i umjetnosti (Les archives de la littérature et de l'art)*. Tom konferencijom i osnivanjem posebnoga odbora-sekcije za književne arhive pri Međunarodnom arhivskom vijeću pozornost arhivske službe usmjerena je prema toj vrsti pisane baštine kao izvoru istraživanja i znanja. Ponovno je 1972. godine temi obrade arhiva književnosti i umjetnosti posvećena i jedna sjednica Međunarodnog kongresa arhiva u Moskvi 1972. godine, a godinu dana nakon toga o književnim se arhivima raspravlja i na savjetovanju u Martineu, u Čehoslovačkoj.²⁶

²⁴ Valeria Koba. Rapport, *Actes de la seizième Conférence internationale de la Table ronde des Archives*, Kijev, 1975.: “Les archives de la littérature et de l'art”, Paris: Le Conseil international des Archives, 1978., str. 78.

²⁵ Isto, str. 79-80.

²⁶ Međunarodno je arhivsko vijeće više puta raspravljalo o problematici književnih arhiva na Međunarodnim kongresima arhiva i na

Književni arhivi pri nacionalnim knjižnicama

Drugi tip književnih arhiva stvara se pri nacionalnim knjižnicama. Kako su knjižnice trajno vodile brigu o rukopisima i rukopisnim ostavštinama, osnivanje književnih arhiva kao samostalnih odjela u tim knjižnicama normalan je proces. Premda se rukopisna baština književnika skupljala u različitim knjižnicama (samostanskim, gradskim, biskupijskim i dr.), od 19. st. u tome prednjače nacionalne, a dijelom i sveučilišne knjižnice.

Austrijski i švicarski model

U tome smislu vrlo je znakovit primjer Austrijske nacionalne knjižnice. Ta je knjižnica uz knjižni fond od davnine imala vrlo značajne zbirke kao što su glazbena zbirka (*Musiksammlung*) te zbirka rukopisa, autografa i ostavština (*Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung*). Godine 1996. osniva se zasebna zbirka pod nazivom Austrijski književni arhiv (*Österreichisches Literaturarchiv*), koji prikuplja književne rado-

Međunarodnim konferencijama Okrugloga stola arhiva (CITRA). O književnim arhivima prvi se put govori na Prvome kongresu (Pariz, 1950.): *Archivum*, sv. 1., 1951., str. 103-120. O rukopisnoj baštini govori se i na Trećem kongresu (Haag, 1956.): *Archivum*, sv. 3., 1956., str. 43-63. Sedmi kongres (Moskva, 1968.) posebnu sjednicu posvećuje arhivima književnosti i umjetnosti: *Archivum*, sv. 22., 1974., str. 247-264. Međunarodna konferencija Okrugloga stola arhiva također razmatra problematiku književnih arhiva, najprije na 4. Međunarodnoj konferenciji Okrugloga stola arhiva (Wiesbaden, 1958.), Pariz, 1959., str. 19-36. Ponovno je tema *Arhivi književnosti i umjetnosti* 16. konferencije (Kijev, 1975.), Pariz, 1978., str. 247-264.

ve austrijskih književnika, ponajprije iz 20. st. Osim književnika, u Književni se arhiv preuzimaju i ostavštine filozofa i znanstvenika ako je njihova ostavština doprinos povijesti, sociologiji ili teoriji književnosti. Austrijska nacionalna knjižnica preuzima i osobne knjižnice pojedinih književnika i znanstvenika.²⁷ Švicarska Nacionalna knjižnica i Švicarski književni arhiv jedinstvena su ustanova (*Swiss National Library / Swiss Literary Archives*). Arhiv prikuplja rukopisne ostavštine švicarskih književnika i priređuje izložbe te u tome surađuje s izdavačkim kućama.²⁸

Kanadski i australski model

Specifičan je primjer Kanadski književni arhiv. U Kanadi je prije nekoliko godina Kanadski arhiv udružen u zajedničku ustanovu s Nacionalnom knjižnicom (*Library and Archives Canada – LAC*). Pri toj novoj ustanovi osnovan je i Književni arhiv (*Literary Archives at Library and Archives Canada*),²⁹ koji skuplja, obrađuje i daje na korištenje baštinu kanadskih književnika – njihove osobne arhivske fondove, arhivske fondove pojedinih ustanova i udruga s područja književnosti.

Osim književničkih, arhiv preuzima i ostavštine prevoditelja i ilustratora. Uz klasično gradivo (rukopise, strojopise tekstove, korespondenciju, hemeroteke), prikuplja i audiozapise i videozapise te računalne tekstove. Taj je književni arhiv postavio i jasne kriterije za preuzimanje. Ponajprije se preuzimaju osobni

arhivski fondovi pisaca koji su rođeni ili žive u Kanadi, zatim arhivski fondovi kanadskih udruga i ustanova s područja književnosti, arhivski fondovi i/ili ilustracije kanadskih dječjih pisaca i ilustratora. Arhiv je objavio i svoj vodič (*A Guide to the Literary Fonds at Library and Archives Canada*), izrađen prema *Pravilima arhivističkoga opisa*.

Tradicija Australije u brizi o književnim arhivima težiše stavlja na informacije o književnim ostavštinama. Književni arhivi nisu koncentrirani u jednoj središnjoj ustanovi nego se čuvaju u različitim arhivima, knjižnicama i muzejima. Međutim, Nacionalna knjižnica Australije vodi Registar australskih arhiva i rukopisa (*Register of Australian Archives and Manuscripts*), koji je osnova za izradu vodiča australskih književnih rukopisa (*The Guide to Australian Literary Manuscripts*).³⁰

Književni arhivi pri istraživačkim zavodima

Posebnu skupinu književnih arhiva čine oni koji djeluju pri istraživačkim centrima. Takav je, primjerice, Brennerov istraživalački institut Sveučilišta u Innsbrucku (Brenner Research Institute of the University of Innsbruck) osnovan 1965. godine. I taj institut prikuplja književne arhive i osobne arhivske fondove nastale djelatnošću filozofa, teologa, glazbenika, slikara, arhitekata. Cilj mu je ne samo zaštita arhivskih fondova književnika nego i istraživanje njihova opusa te komparativna istraživanja na temelju rukopisnih ostavština književnika, filozofa, teologa, glazbenika, umjetnika,

²⁷ URL:<http://www.onb.ac.at/sammlungen/litararchiv.htm>

²⁸ URL:<http://www.snl.ch>

²⁹ URL:<http://www.collectionscanada.ca/literaryarchives>

³⁰ URL:<http://www.austit.edu.au>

sociologa i sl. Arhivist je u takvim arhivima ujedno i istraživač, a ti arhivi postaju svojevrsne “kuće književnosti” ili književni forumi, objavljuju kritička izdanja tekstova.³¹ U tu kategoriju možemo uvrstiti i književne arhive koji skupljaju gradivo samo jedne osobe, kao što je Arhiv filozofa Wittgensteina pri Sveučilištu u Bergenu (The Wittgenstein Archives at the University of Bergen – WAB), istraživalački centar koji objedinjuje filozofiju, egdotiku i tekstualnu kritiku za objavljivanje Wittgensteinovih djela.³²

U tu skupinu može se svrstati i *Arhiv zavoda za književnost, kazalište i glazbu HAZU*. I taj je arhiv ponajprije usmjeren na istraživanje i objavljivanje tekstova pojedinih hrvatskih književnika.

Konačno, postupno je uspostavljena jasna crta razgraničenja između muzeja te arhiva i knjižnica. Muzeji se usredotočuju na spomen-muzeje, obično najznačajnijih književnika neke zemlje, a nacionalne knjižnice preuzimaju brigu o književnim arhivima.

SUVREMENA TEORIJA I PRAKSA KNJIŽEVNIH ARHIVA

Praksa i teorija “književnih arhiva” u drugoj polovici 20. st. pokazuje određene konstante razvoja.

Ponajprije, “muzeji književnosti” uglavnom se razvijaju prema modelu *memorijalnih centara* ili *spomen-muzeja*, posvećenih pojedinom književniku. Uz organiziranje stalnih ili privremenih po-

stava, promicatelji su prezentacija pojedinih književnika i književnih struja. Svoj osobit oblik dobivaju u virtualnoj prezentaciji književne baštine.

Samo manji dio zadržava naziv *muzeja književnosti*, i tada se takva ustanova praktički poistovjećuje s književnim arhivom (Bosna i Hercegovina, Rumunjska, Estonija). Novi je oblik “muzeja književnosti” onaj koji putem stalnoga postava ili povremenih tematskih izložbi prezentira književnost i književnike nekoga razdoblja, u nekom smislu to je prezentacija povijesti književnosti. Takav je Muzej njemačke moderne književnosti, osnovan uz Goethe-Schillerov književni arhiv.

I dalje *knjižnice* ostaju najznačajnije ustanove koje pretežito skupljaju, čuvaju i obrađuju “književne arhive”, s tendencijom da se u nacionalnim knjižnicama osnivaju književni arhivi kao samostalni odjeli. Tako je u nekim zemljama došlo do korjenitih promjena te se više i ne govori o ostavaštinama ili rukopisima književnika nego se izrijeком rabi naziv *književni arhiv* (Kanada, Australija, Austrija i dr.).

Književni arhivi kao specijalizirane i samostalne ustanove postoje u Rusiji i Ukrajini. Tendencija je da “književni arhivi”, bilo oni pri nacionalnim knjižnicama, bilo oni koji su specijalizirani samostalni arhivi, ne skupljaju samo rukopisnu baštinu književnika nego i svih onih koje nazivamo *homines literati* (filozofa, glazbenika, dramskih i likovnih umjetnika, ilustratora, sociologa, teologa, filmskih djelatnika i sl.). Takvi književni arhivi prikupljaju i rukopisnu baštinu ustanova u području kulture, izdavaštva, uređivanja listova s područja književnosti, udruga i različitih književnih manifestacija.

³¹ URL:<http://www.uibk.ac.at>. Brenner-Archiv je istraživalački centar Sveučilišta u Innsbrucku, a ujedno i Tirolski književni arhiv (Tiroler Literaturarchiv).

³² URL:<http://gandalf.aksis.uib.no/wab/>

Pri tome nije riječ samo o promjeni terminologije (*književni arhivi* umjesto *ostavštine, rukopisi* ili *autografi*) nego i o stručnom pristupu i obradi takvih arhiva. Književni arhivi ili osobni arhivski fondovi književnika sređuju se i obrađuju arhivističkom metodom i na njih se ne bi smjele primjenjivati muzejske metode *inventariziranja* ili bibliotečni postupci *katalogiziranja*. Kao osobni arhivski fondovi oni se sređuju prema *načelu provenijencije* i opisuju prema suvremenim arhivističkim normama. Književni arhiv Kanade izrijekom određuje da se osobni književni arhivski fondovi opisuju prema Pravilima arhivističkoga opisa (*Rules for Archival Description*). Načelo provenijencije ugrađeno je i u njemačke Smjernice za obradu rukopisa iz 1973. godine. Međunarodno arhivsko vijeće izradilo je arhivističke norme opisa arhivskoga gradiva koje se rabe i za opis osobnih arhivskih fondova. To su ISAD/G (*Opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva*) i ISAAR/CPF (*Međunarodna norma arhivističkog normiranog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji*). Obje te norme poštuju načelo provenijencije i predviđaju višerazinski opis i normirani zapis.³³

Sukladno tome, na obradi “književnih arhiva”, pa i onda kada se čuvaju u knjižnicama i muzejima, rade stručnjaci arhivisti i služe se arhivističkim metodama u obradi toga gradiva. Na taj je način s teorijskoga i praktičnoga gledišta prevladana rasprava koja se vodila početkom 20. st. o tome jesu li “književni arhivi” *knjižno* ili *arhivsko*

gradivo. Općeprihvaćeno je načelo da je riječ o *arhivskim fondovima*, dakle, o cjelini pisane ostavštine nastale djelatnošću jedne osobe. Bez obzira na mjesto gdje se čuva rukopisna baština književnika odnosno osobni arhivski fondovi književnika, oni se sređuju i opisuju prema arhivističkim načelima. Sukladno tome, na obradi “književnih arhiva”, pa i onda kada se čuvaju u knjižnicama ili muzejima, rade stručnjaci arhivisti i služe se arhivističkim metodama i normama u obradi toga gradiva. Kao što u arhivima i muzejima knjižnice stručno obrađuju stručnjaci knjižničari sukladno metodi i normama knjižničarske struke, jednako tako i osobne arhivske fondove književnika u knjižnicama trebaju obrađivati arhivisti.

Od druge polovice 20. st. osobita se pozornost pridaje *smislenoj i sustavnoj politici akvizicija* osobnih arhivskih fondova književnika, koja se temelji na vrednovanju pojedinih stvaratelja gradiva - književnika, ali i na suradnji s ustanovama i udrugama koje mogu pridonijeti očuvanju rukopisne baštine značajnih književnika. Takva su, primjerice, društva književnika. Osobne veze s književnicima također su jedan od elemenata za vođenje sustavne politike prionova rukopisne baštine književnika.

Jedinstveni pristup u obradi i stvaranju središnjih “književnih arhiva” neke države ili šire regije doveli su i do stvaranja jedinstvenoga registra i umrežavanja informacija unutar pojedine države ili na široj razini te do izrade normiranih zapisa s uputnicama gdje se čuvaju pojedini dijelovi gradiva, osobito ako rukopisna baština nekoga književnika nije na jednome mjestu ili kada je riječ o pismima nekoga književnika koji se nalaze

³³ Obje je norme u hrvatskome prijevodu objavio Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

u nekome drugom osobnom arhivskom fondu.³⁴

Taj je proces prevladao podvojenost između nadležnosti arhiva i knjižnica te se teži sustavnom i smišljenom prikupljanju ostavština književnika i umjetnika u knjižnicama, dok se u povijesnim arhivima prikupljaju ostavštine političara, vojnih osoba, ekonomista. Najradikalniji zahvat učinjen je u Kanadi, gdje su središnji državni arhiv i Nacionalna biblioteka spojeni u jednu ustanovu. Dakle, riječ je o “kanadskom književnom arhivu pri Državnom arhivu i Nacionalnoj knjižnici”. Poštovanje načela provenijencije, način obrade sukladan suvremenim načelima opisa arhivskoga gradiva i stvaranje normiranoga zapisa bitne su odrednice u obradi književnih arhiva, bez obzira na to gdje se one čuvaju.

PRIMJER HRVATSKE: OD ZBIRKI RUKOPISA DO KNJIŽEVNIH ARHIVA

Tradicija čuvanja pisane baštine književnika u Hrvatskoj vrlo je različita i u bitnim se značajkama podudara s praksom drugih europskih zemalja. Najrasprostranjeniji i najčešći oblik jest čuvanje rukopisne ostavštine, prije sve-

ga rukopisnih djela i korespondencije, u pojedinim gradskim i samostanskim *knjižnicama*. Tu su tradiciju nastavile i znanstvene i sveučilišne knjižnice u Hrvatskoj, ali se ona proširila i na gradske, pa i na najosnovniju knjižničarsku razinu u nas – na narodne knjižnice. Među njima ipak osobito mjesto ima NSK, u čijoj se zbirci rukopisa čuvaju brojne “rukopisne ostavštine” i korespondencija književnika.

U razvoju književnih arhiva u Hrvatskoj ne može se mimoći značenje i uloga *Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*. U tri odsjeka toga zavoda (za književnost, kazalište i glazbu) danas je najznačajniji fond književnih arhiva, uključujući arhive dramskih pisaca, redatelja, glumaca, scenografa.³⁵ Taj “književni arhiv” nastao je ponajprije iz potreba Zavoda u proučavanju povijesti hrvatske književnosti i kazališta, ali i kao temelj za objavljivanje kritičkih izdanja hrvatskih pisaca. U stvaranju toga “arhiva” osobitu su ulogu imali akademici Dragutin Tadijanović i Marijan Matković, a za prikupljanje arhivskoga gradiva za povijest kazališta zaslužan je Branko Hećimović. Osim osobnih rukopisnih ostavština pojedinih dramskih pisaca i glumaca, u Arhivu Zavoda čuvaju se i dijelovi arhive pojedinih kazališta i kazališnih manifestacija. Svojedobno su u

³⁴ U tom smislu dobar je primjer Registar austrijskih arhiva i rukopisa te Vodič australskih književnih rukopisa. Vidjeti: URL: www.austlit.edu.au. Usporediti i umreženje podataka o književnim arhivima knjižnica, arhiva, muzeja i kulturnih institucija u Europi: Networking of Literary Archives (NOLA): URL: <http://gonzo.hd.uib.no/Nola/Nola.html>. O književnim arhivima u talijanskim knjižnicama vidjeti UR: <http://www.rhul.ac.uk/italian>. Nepotpuni popis književnih arhiva u svijetu vidjeti i u: Valeria Koba, nav. mj., str. 84-86.

³⁵ Usp. Vodič Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU. Zagreb: HAZU, 2001. Andrea Sapunar, *Popis rukopisnih ostavština u arhivu Odsjeka za povijest hrvatske književnosti*, ondje, str. 111-120.; Branko Hećimović, *Muzejsko-kazališna zbirka Odsjeka za povijest hratskoga kazališta*, ondje, str. 187-218; Vedrana Juričić, *Arhiv Odsjeka za povijest hrvatske glazbe*, ondje, str. 245-248.

Zavodu za književnost nakon 1952. godine bile uređene sobe Ivana Gorana Kovačića, Antuna Gustava Matoša i Vladimira Nazora. Zavod je, uz priređivanje djela hrvatskih pisaca, organizirao i prve velike simpozije o hrvatskim književnicima, primjerice o Silviju Strahimiru Kranjčeviću 1958., Miroslavu Krleži 1963., Vladimiru Nazoru 1972. i dr.

Brojni osobni arhivski fondovi književnika nalaze se i u *arhivima*. Na prvome je mjestu Hrvatski državni arhiv. Arhivi su u sklopu svoje redovite djelatnosti otkupima, darovanjem i depozitima prikupili brojne rukopisne ostavštine, među kojima su i ostavštine književnika i, općenito, kulturnih djelatnika.

Muzeji u Hrvatskoj samo iznimno čuvaju zapise književnika. U Hrvatskoj se nije razvio ni širok sustav osnivanja spomen-muzeja pojedinih književnika. Danas djeluje samo Memorijalni muzej Ivana Gorana Kovačića u Lukovdolu te Spomen-kuća Miroslava Krleže na Gvozdu. Memorijalni su muzeji u Hrvatskoj samo spomen-muzeji i uglavnom ne čuvaju cjelovito arhivsko gradivo. Primjerice, u Zavodu za književnost čuva se 1,5 dužinski metar gradiva nastalog radom Ivana Gorana Kovačića. Slično je i sa Memorijalnim muzejom Miroslava Krleže na Gvozdu. Taj muzej ima spomen-obilježje, dok se osobni arhivski fondovi Miroslava i Bele Krleže čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.³⁶

³⁶ *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže u NSK*, katalog, NSK, Zagreb, 2003. Krležina se rukopisna ostavština dijeli na tri skupine: A. *Rukopisi Krležinih djela* (članci, drame, eseji, govori, novele, pjesme, romani); B. *Korespondencija* (a. Pisma Miroslava Krleže, B. Pisma Miroslavu Krleži, Pisma Beli Krle-

U Hrvatskoj se ni izdaleka nisu iskoristile sve mogućnosti da se stvori više spomen-muzeja ili barem spomen-soba u muzejima posvećenih najznačajnijim književnicima. Dakako, problematiku spomen-muzeja potrebno je promatrati kompleksnije. Spomen-muzeji posvećeni su i drugim znamenitim ličnostima: znanstvenicima (Nikola Tesla), glazbenicima i sl. Jedan od novih oblika prezentacije i književnika i drugih ličnosti ostvaruje se i putem klasičnih i virtualnih izložaba korištenjem ne samo onoga gradiva koje se čuva u muzejima, nego i u suradnji s drugim ustanovama, pri čemu ponajprije mislimo na knjižnice i arhive, znanstvene istraživačke institute i na gradivo koje se čuva u privatnim zbirkama.

U Hrvatskoj je sačuvan i jedan *privatni književni arhiv*, onaj obitelji Brlić u Slavonskome Brodu. Trenutačno je u depozitu Instituta za hrvatsku povijest – Odjela u Slavonskom Brodu.³⁷

U Hrvatskoj imamo tri osnovna tipa u kojima se čuvaju “književne arhive”: NSK i druge knjižnice, istraživački instituti i arhivi. Godine 1984. izrađen je Pregled arhivskih fondova i zbirke Hrvatske i u njemu su prikazani i osobni arhivski fondovi književnika.³⁸ U tisku je drugo

ži i njezina pisma drugima), C. *Dokumenti, Osobni dokumenti, Dokumenti Bele Krleže, Fotografije - slikovni materijal, Računi, adrese, pozivnice, Građa drugih autora kojom se služio Miroslav Krleža, Preslici, Osmrtnice, Novinski istrišci, špalte, brošure.*

³⁷ Stanković, Mladen, *Obiteljski arhiv Brlić: skupina III.*, Slavonski Brod, 1974., str.100.; Stanković, Mladen, *Arhiv obitelji Brlić*, Slavonski Brod, 1974., str. 111.

³⁸ *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ. SR Hrvatska, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije*, Beograd, 1984., drugo prošireno izdanje je u tisku.

izdanje te edicije u kojoj su prikazani osobni arhivski fondovi koji se čuvaju u hrvatskim državnim arhivima i izvan-arhivskim ustanovama (HAZU, NSK, knjižnice, muzeji, crkvene ustanove). Za analizu uzimam ustanove u kojima je najveći broj osobnih arhivskih fondova književnika u užem smislu riječi, pa prema tome ne obuhvaća i druge kategorije osoba čiji se osobni fondovi svrstavaju u *kategoriju homines literati*, kao što su filozofi, skladatelji, arhitekti, likovni umjetnici, filmski stvaratelji i dr. Treba napomenuti da nije uvijek riječ o cjelovitim arhivskim fondovima već o fragmentima ili samo o sačuvanoj korespondenciji.

Najveći broj osobnih arhivskih fondova ima Zavod HAZU za književnost, kazalište i glazbu. (Odsjek za književnost počeo je raditi 1948. u sklopu tadašnjeg Instituta za jezik i književnost, dok Odsjek za kazalište nastaje tek 1966., u sklopu Instituta za književnost tadašnje JAZU.) Od ukupno 305 arhivskih fondova 204 su veće ili manje ostavštine književnika, što je 67% svih fondova (ostatak čine osobni arhivski fondovi dramskih umjetnika, scenografa, kazališta i kazališnih manifestacija). Na drugome mjestu po broju osobnih ostavština je Nacionalna i sveučilišna knjižnica koja slijedi europsku tradiciju skupljanja “rukopisa”, “autografa” i “korespondencije”. O toj tradiciji svjedoči i činjenica da je Zemaljski arhiv tri puta, 1901., 1902. i 1913. godine, predao Sveučilišnoj knjižnici brojne rukopise, među njima i rukopise književnika i skladatelja.³⁹ Nacionalna i sveučilišna

knjižnica od ukupno evidentiranih većih i manjih fragmentarno sačuvanih osobnih arhivskih fondova ima 151 arhivski fond književnika ili 30%. Na trećem je mjestu središnji arhiv HAZU, koji od 58 osobnih arhivskih fondova ima 15 arhivskih fondova književnika ili 25%. Na posljednjem je mjestu Hrvatski državni arhiv, koji od 182 osobna arhivska fonda ima samo 17 fondova koji se odnosi na književnike, što je 10%.

Navedeni primjeri pokazuju da je prikupljanje rukopisnih ostavština u Hrvatskoj pod utjecajem dviju tendencija: europske tradicije i suvremene potrebe izdavanja kritičkih izdanja i proučavanja djela književnika. Premda u Hrvatskoj nije osnivan “književni arhiv” kao zasebna institucija ili kao specijalni arhiv, najveći broj književnih ostavština prikupljen je entuzijazmom i zalaganjem pojedinaca. Razvoj nije doveo do stvaranja sustavne politike akvizicija osobnih arhivskih fondova, niti do jedinstvenoga sustava obrade takvih ostavština. Osim navedenih ustanova, veće cjeline ili fragmente književnih ostavština preuzimali su i muzeji ili pojedine knjižnice.

IZGLEDI ZA BUDUĆNOST

Postavlja se pitanje treba li ostati pri sadašnjem stanju, koje ovisi o pojedinim ustanovama i pojedincima entuzijastima ili je potrebno uvesti svojevrsnu institucionalizaciju i sustavnu brigu o prinovama (kupnjom, darom ili depozitom), čuvanju, zaštiti i obradi rukopisnih ostavština književnika. Nadalje, treba li promicati osnivanje specijaliziranih arhiva književnosti i umjetnosti ili i dalje zadržati postojeću disperziju? I, konačno, treba li pod pojmom književnih

³⁹ HDA, Predsjedništvo zemaljske Vlade br. 4946 PR od 19. listopada 1901. i br. 1435 PR od 24. ožujka 1902.

arhiva razumijevati samo književnike (pjesnike, pisce, književne kritičare) ili taj pojam proširiti i na druge kategorije stvaratelja, kako je predlagao W. Dilthey već krajem 19. st.

Odgovor na ta pitanja povezan je sa suvremenim tendencijama očuvanja rukopisne baštine književnika: kako osigurati sustavnu brigu o zaštiti arhiva književnika i umjetnika (politika akvizicije), kako osigurati stručnu obradu (sređivanje i izrada obavijesnih pomagala), kako u suvremenom okruženju stvoriti jedinstveni informacijski sustav (normirani zapisi) i, konačno, kako osigurati i realizirati najbolju prezentaciju književnosti i književnika.

Suvremene tendencije upućuju na potrebu *institucionalizirane brige o književnoj baštini književnika* te institucijama na području kulture i književnosti. Ta se briga zasniva na zahtjevu za usvajanje koncepta “cjelovite baštine” ili, s arhivističkoga gledanja, “totalne memorije” u koju pripadaju i osobni arhivski fondovi književnika i umjetnika. Tu brigu općenito možemo nazvati *sustavnom politikom akvizicija*. “Politika akvizicija” pretpostavlja identificiranje i vrednovanje osoba čiju bi rukopisnu ostavštinu trebalo jednom preuzeti u “književni arhiv”. Nadalje, ona pretpostavlja izradu dugoročnoga plana, promidžbu, suradnju s profesionalnim društvima književnika, djelovanje putem sredstava društvenoga priopćavanja i informiranje o tome kako se darom, ostavštinom (legatom) i kupnjom rukopisnih ostavština ostvaruje koncept “cjelovite baštine” ili “totalne memorije”.

Sadašnji sustav brige o književnoj ostavštini nije koordiniran i ponajčešće ovisi o slučajnosti ili o entuzijazmu pojedinog

arhivista, knjižničara, muzealca ili književnog teoretičara. Posljedica takve “politike” jest činjenica da se fragmenti istoga književnika često nalaze na više mjesta (u knjižnici, arhivu, Zavodu HAZU).

No pitanje je koja bi struka (koji arhivi, knjižnice, muzeji ili zavodi) trebala voditi profesionalnu brigu i politiku akvizicija književne baštine.

Danas je među stručnjacima arhivističke, knjižničarske i muzejske znanosti i prakse općeprihvaćeno načelo da su ostavštine književnika cjelina i da se čuvaju i obrađuju prema načelu provenijencije. Ipak to ne znači da je osobne arhivske fondove književnika nužno čuvati u arhivskim ustanovama, niti da moraju to biti specijalni književni arhivi kao zasebne ustanove. Već navedeni primjeri Austrijske nacionalne knjižnice, koja je 1996. osnovala poseban odsjek Književni arhivi, ili Kanadskoga arhiva i knjižnice, koja također u svome sastavu ima Književni arhiv, primjeri su koji se u suvremenoj organizaciji zaštite “književnih arhiva” ne smiju zanemariti. Danas u Hrvatskoj Nacionalna i sveučilišna knjižnica ima i prostorne mogućnosti i tradiciju čuvanja “rukopisa”, pa ni razmišljanje o stvaranju Hrvatskoga književnoga arhiva pri toj ustanovi ne bi trebalo biti strano.

Stvaranje Hrvatskoga književnoga arhiva ne znači nužno objedinjavanje svih dijelova književnih arhiva koji se čuvaju u različitim drugim ustanovama. No takva bi ustanova bila koordinator i referalni centar za sve gradivo koje ima književna obilježja, a i za rukopisne ostavštine drugih osoba koje su djelovale na području humanističkih i društvenih znanosti.

Konačno, osnivanjem Hrvatskoga književnoga arhiva institucionalizirala bi se poli-

tika akvizicija i stvorili bi se preduvjeti za jedinstvenu obradu takvoga gradiva.

Na to upućuju i suvremene tendencije tijesne suradnje među arhivistima, knjižničarima i muzealcima koje su prihvaćene na međunarodnoj razini, a ostvaruju se i na nacionalnim razinama pojedinih država. Rezultatom te suradnje smatramo i dvije suvremene norme koje je donijelo Međunarodno arhivsko vijeće. To je *Opća međunarodna norma arhivskoga opisa (ISAD/G)* i *Međunarodna norma arhivističkog normiranog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji (ISAAR/CPF)*.

O toj će problematici na ovom savjetovanju biti i detaljnijih izlaganja.

MEMORIAL MUSEUMS OF LITERARY AUTHORS AND LITERARY ARCHIVES

The title of the symposium "Museums and literature" focuses the theme of the heritage of authors to museums, while at the same time leaving unresolved the question of the relationship between museums and the heritage (not only manuscripts) of authors with the dilemma "Museums and literature" and/or Museums of literature". This view is also a challenge to other disciplines that deal with the heritage in the broadest sense (archives specialists, librarians and historians of literature). From a broader point of view, this symposium is a challenge and opens up the question of whether an author's legacy should be viewed as an object of museum activity or whether to take a broader view, with respect to archives, libraries and the history of literature and institutions that deal with these disciplines. It is interesting to note that there are two international committees that deal with the legacy of authors: the International Committee for Literary Museums and the Section on Literature and Art Archives - SLA. Both of the se bodies have similar tasks. The International Com-

mittee for Literary Museums task is "research, publication, exhibition and education aimed at historical and biographical literary museums and museums of composers", while the SLA's task is "to encourage the study and research concerning the management of literary archives and to promote the exchange of views and experiences in this field".

Librarians join together with these two disciplines because in recent time whole departments of national and university libraries are called literary archives. Along with those three professions (museum, archives and libraries) "the manuscript heritage of literary authors" is the subject of research on the part of historians of literature, so that in places (like in Croatia) there are institutes that collect manuscripts in order to study the manuscript heritage and prepare critical publications. Finally, there are tendencies to create, along with the collection, preservation and treatment of the manuscript heritage of cultural authors, interdisciplinary scholarly institutes for the presentation and study of the ideas and work of authors, artists and philosophers.

The approach to the "literary heritage" (not only in manuscript form) and the delineation of the sphere of activity of each of the disciplines is a challenge for theoretical thinking and has practical implications concerning the collection, preservation, presentation and study of works and writings of literary authors in the sense of their being works belonging to the cultural heritage. The paper gives an insight into contemporary trends in the world (in museums, libraries and archives) with respect to the treatment and presentation of the literary heritage (as well as the heritage of other authors in the field of culture and thinking: composers, artists, architects, philosophers). There is a historical overview concerning the collection, treatment and presentation of the literary heritage in Croatia, and in this context there is mention of the problems linked with the policy of acquisitions and the norms of documenting and describing material in literary archives. Stress is placed on the role of museums in the presentation of writers (memorial museums) and the institutional framework of literary archives as individual institutions or as departments within national and university libraries and state archives.